

MÜHAZİRƏ 14:

ƏTRAF MÜHİT VƏ EKOLOGİYA SİYASƏTİ.

PLAN:

- 1.Davamlı ekoloji tarazlığın təmin edilməsinin İqtisadi zəruriliyi.**
- 2.Ekoloji problemlərin həllində İqtisadi metodlardan istifadənin istiqamətləri.**
- 3.Azərbaycanda ekoloji durum və iqtisadi inkişafın tarazlıq problemi.**
- 4.Ətraf mühitin mühafizəsinin dövlət tədbirləri sistemi. COP – 29 .**
- 5.Təbiətdən istifadədə mülkiyyət hüquqi münasibətləri.**
- 6.Azərbaycanda ekoloji inkişafın təmin edilməsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq.**

1.Davamlı ekoloji tarazlığın təmin edilməsinin İqtisadi zəruriliyi.

Azərbaycan ərazisinin 12%-i meşələrlə örtülüdür. Ölkə ərazisinin 950 000 hektarı meşəlik olaraq qəbul edilir. Ümumiyyətlə ölkədə 127 milyon m³ odun ehtiyatı var. Hökumət meşələrin sənaye və digər səbəblərə görə kəsilməsini qadağan etmişdir. Mühafizə, qayğı və ağac əkmə kimi fəaliyyətlərlə meşələrin inkişafına səy göstərilir. Ölkədəki meşələrin, çoxunu yarpaqlarını tökən ağaclarla, şam ağacları təşkil edir.

Ekologiyayı çirkləndirən əsas amillərdən biri də toksin tullantılarıdır. Qeyd edək ki, 2007-ci ilin sonunda Sumqayıt şəhər müəssisələrində 4 milyon ton, Bakı şəhər müəssisələrində 340 000 ton, digər şəhər və region ərazilərində isə 37 000 ton zəhərli tullantılar olmuşdur. Orqanizm üçün olduqca təhlükəli hesab edilən zəhərli tullantılar əsasən istehsal prosesində ortaya çıxır.

Dəniz sularının çirklənməsi hallarına rast gəlinir. Xəzər dənizinin də çirklənməsinin 70-75%-i Volqa çayından axan su səbəbindəndir. Eyni zamanda, bəzi tikilən evlərin kanalizasiya sisteminin olmaması da ətraf mühitin çirklənməsinə səbəb olan amillərdəndir. Bundan əlavə neft istehsalı və digər sənaye müəssisələrinin tullantıları da Xəzərdəki çirkliliyə səbəb olan ünsürlərdəndir. Dəniz səviyyəsinin 1977-1995 ci illər arasında qalxması nəticəsində 50 000 hektar ərazi su altında qalmışdır.

İslahatların aparılması nəticəsində, bu sahədə bir çox tədbirlər həyata keçirilir ki, bu da ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısının alınmasına çalışılır.

Dünya ölkələrində müxtəlif təyinatlı müəssisələrin tikintisinin genişlənməsi, əksər ölkələrdə nəqliyyat vasitələrinin sayının xeyli artması beynəlxalq səviyyədə ekosistemlərin tarazlığının pozulmasına, bitki və heyvanat aləminin ciddi təhlükəyə məruz qalmasına gətirib çıxarmış, atmosfer havası və torpaqlar çirklənmiş, içməli su azalmış, ayrı-ayrı təbii sərvət növləri, demək olar ki, tükənmişdir. Nəticədə insan sağlamlığının özü böyük təhlükə altında qalmaqla bəşəriyyətin genetik fonduna ciddi xələl gətirməyə başlamışdır. Bu baxımdan milli iqtisadiyyatlar bir çox konsepsiyalar işləyib hazırlamış və bu istiqamətdə layihələr həyata keçirməkdədilər. Hazırda isə dünyada daha çox qəbul və tətbiq edilən inkişaf konsepsiyalarından biri “Davamlı inkişaf” konsepsiyasıdır.

Əslində bu konsepsiyanın meydana çıxması və qəbul edilməsi BMT-nin təbiəti mühafizə fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur. “Davamlı inkişaf” konsepsiyasının mahiyyəti gələcək nəsillərin həyatını təhlükə altına qoymadan, indiki nəsillərin tələbatının sosial, İqtisadi və ekoloji cəhətdən normal ödənilməsindən ibarətdir.

Müasir dövrdə yaranmış ekoloji durumu və sosial-iqtisadi vəziyyəti nəzərə alaraq respublikamızın ekoloji siyasətinin aşağıdakı üç əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmək olar:

- ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunmasını əsas götürərək, ətraf mühitin çirklənməsinin minimuma endirilməsi və mühafizəsinin tənzimlənməsi məqsədilə Davamlı inkişaf prinsipləri üzrə mütərəqqi üsulların tətbiq edilməsi;
- indiki və gələcək nəsillərin tələbatını ödəmək məqsədilə təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə etmək, alternativ, qeyri-ənənəvi metodlar vasitəsilə tükənməyən enerji mənbələrindən yararlanmaq və enerji effektivliyinə nail olunması;
- qlobal ekoloji problemlər üzrə milli səviyyədə tələbatların qiymətləndirilməsi, həlli yollarının müəyyənləşdirilməsi, Beynəlxalq

təşkilatlarla əlaqələrin genişləndirilməsi, eləcə də milli potensial imkanlardan istifadə etməklə həyata keçirilməsinin təmin edilməsi.

Təbii resursların ölkənin milli sərvəti olduğunu nəzərə alsaq, onda onların özəlləşdirilməsi zamanı İqtisadi təhlükəsizlik kontekstində ekologiya probleminin həlli məsələsi də daim diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Dünya təcrübəsində global problem kimi ətraf mühitin qorunmasının aşağıdakı prinsipləri ön plana çəkir:

- əgər təbii resursların qorunmasını özəl sektor öz üzərinə götürməyə qadirdisə, onda dövlətin bu sahəyə xərc çəkməsi istisnalıq təşkil etməlidir;
- ekoloji problemlərin həlli zamanı hər bir rayon ekoloji və İqtisadi məsələlərin seçilməsində tam sərbəst olmalıdır;
- müştərək təsərrüfat fəaliyyəti ilə digər yerdəki ekoloji ziyan arasındakı qarşılıqlı əlaqənin aşkara çıxarılmasına nail olunmalıdır;
- sağlam ekoloji mühitin yaradılması üçün mülkiyyət obyektlərinin sərhədləri müəyyənləşdirilməli və onların toxunulmazlığının təmin edilməsi məqsədilə işlər həyata keçirilmişdir.

Daha çox məhsul istehsalına olan meyl böyük ərazilərdə faydalı qazıntı yataqlarının sürətlə istismarına gətirib çıxarmışdır ki, bu da böyük ərazilərdə təbii mühitin pozulmasını sürətləndirmişdir. Torpaqların rekultivasiyası, bitki örtüyünün bərpa və hasilat prosesi başa çatmış, bir sıra sahələrin təbiəti mühafizə və ekoloji tarazlığın bərqərar edilməsi üzrə işlər üzrə işə, əslində aparılmamış, bu tədbirlərin təşkili və həyata keçirilməsi üçün zəruri olan maliyyə vəsaitləri avadanlıqlar və texniki vəsaitlər daha “məhsuldar” məqsədlərə, daha doğrusu, təbii sərvətlərin yeni yataqlarının mənimsənilməsinə yönəldilmişdir.

Nəticədə külli miqdarda dağıdılmış torpaq sahələri, bərbad vəziyyətə düşmüş təbii bitki örtüyü, çirkləndirilmiş çoxlu su hövzələri, səmərəsiz istifadə nəticəsində yararsızlaşmış, bir sıra böyük əhəmiyyətə malik faydalı qazıntı yataqları respublikanın ekoloji cəhətdən zərərli zonasına çevrilməsinin başlıca səbəblərindən biri olmuşdur.

Hazırda böyük torpaq sahələri dağıdılmaqla yanaşı, su hövzələrinin hasilat və saflaşdırma tullantıları ilə intensiv çirkləndirilməsi, bitki və heyvanat aləminin qismən və ya tamamilə məhv olması kimi acı reallıq üzə çıxmışdır.

Abşeron, Gəncə, Daşkəsən, Qazax, Qaradağ rayonlarının ərazilərində və Naxçıvan MR-də bu vəziyyət özünü daha açıq şəkildə büruzə vermişdir. İlk hesablamalara görə, bu rayonlarda ətraf mühitin çirkləndirilməsi nəticəsində ölkənin xalq İqtisadiyyatına dəyən İqtisadi zərərin ümumi miqdarı 150-200 milyon dollar təşkil edir. Dəymiş zərərin aradan qaldırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi isə daha böyük həcmdə investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsini tələb edir.

Bununla yanaşı, təbiəti mühafizə tədbirləri üçün ayrılan kapital qoyuluşunun vaxtında, lazımi məqsədlər üçün və yüksək səviyyədə mənimsənilməsini təmin etmək məqsədilə bir sıra İqtisadi və təşkilati tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun sayılır.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda ən maraqlı hal cənub sərhədləri boyu axan Araz çayı bədnam qonşu Ermənistan Respublikasının ərazisindən çirkab materiallarla çirkləndirilir. Çay sularının tərkibində xüsusilə də ağır metalların miqdarı üstünlük təşkil edir. Təəssüflər olsun ki, bu sular kənd təsərrüfatında və Bakının su təchizatında istifadə edilir. Respublikanın 45 şəhərindən 35-ində təmizləyici qurğular fəaliyyət göstərir ki, bunlar da yalnız mexaniki təmizləmə xarakterli işləri yerinə yetirirlər. Həmin qurğuların texnoloji cəhətdən yararsızlığı isə mövcud problemləri daha da dərinləşdirir. Hazırda Bakı şəhərində məişət sularının yalnız yarıya qədəri təmizlənir və Xəzər dənizinə axıdılır.

Əslində Bakı təmizləyici stansiyasının istismar müddəti 14 il olduğundan artıq onun mənəvi köhnəlməsi baş verir.

Ətraf mühitin və suların çirklənməsində kənd təsərrüfatının da rolu az deyildir. İqtisadi islahatların ötən dövəründə ölkəmizin kənd təsərrüfatında hər il 300 min ton kimyəvi gübrələr və 40-50 min tondan artıq pestisidlər işlənmişdir. Kollektiv təsərrüfatlarda onlardan səmərəsiz istifadə edilməsi regionlarda

əhalinin sağlamlığına mənfi təsirlə nəticələnmişdir. Hal-hazırda bu məhsuldarlığı artırmaq, xəstəliklərə davamlılıq, həşəratlarla mübarizədə daha da zərərli gübrələrdən istifadə etməklə davam etdirilir.

Son illər respublikada davamlı ekoloji tarazlığın pozulmasına ən çox səbəb olan sahə hasilat və emal sənayesidir. Sənayenin sahələri içərisində isə xüsusilə yanacaq-energetika, metallurgiya və kimya sahələri ətraf mühitə kifayət qədər təhlükə törədir.

Bundan başqa, respublikada mineral-xammal sərvətlərinə olan tələbatın artması və onların təbii ehtiyatlarının tükənməsi ilə yanaşı hasilat sənayesində filiz və qeyri-filiz sərvətlərinin külli miqdarda itkisinə yol verilir.

Mövcud sənaye istehsalı artımını nəzərə alaraq bu ziddiyyətin yaxın dövr üçün daha da kəskinləşəcəyini gözləmək olar və əgər son dərəcə qısa bir müddət ərzində əsaslı tədbirlər həyata keçirilməzsə, bu ziddiyyət respublikanın sənaye sahələrində bir sıra gözlənilməz pis nəticələrə səbəb ola bilər. Məsələn, əvvəllər irihəcmli istismar işləri aparılmış Daşkəsən rayonunda həm istismar sahələrində, həm də filiz saflaşdırma kombinatı yerləşən ərazidə, Zəylik alunit yatağının istismarı sahəsi və Gəncə gil-torpaq kombinatı ərazisində 100 minlərlə ton ölçülən istehsalat tullantılarının ətraf mühitə neqativ təsiri sərbəst davam etməkdədir. Abşeronda əhəng daşı yataqlarının, Xəzər sahilində qum yataqlarının, çay vadilərində qumçınqıl yataqlarının kortəbii istismarı nəticəsində yaranan ekoloji problemlər artmaqdadır.

Ümumiyyətlə mütəxəssislər dağ-mədən sənayesinin ətraf mühitdə problem yaradan istehsalat prosesləri və amillərini aşağıdakı kimi qruplaşdırırlar:

1. Faydalı qazıntıların açıq və yeraltı üsullarla çıxarılması.
2. Ətraf sahədə istehsalat strukturlarının yerləşdirilməsi və fəaliyyət göstərməsi.
3. Zənginləşdirmə və ya saflaşdırma qurğularının yerləşdirilməsi və onların fəaliyyət göstərməsi.
4. Istehsalat tullantılarının yaranması, toplanması, təkrar istehsalat

tullantıları.

5. Ağır yüklərin nəqli.

6.Yarımfabrikat məhsulların hazırlanması üzrə qurğuların yerləşdirilməsi və onların fəaliyyət göstərməsi.

Bazar münasibətlərinə keçid şəraitində qarşıya çıxan mühüm problemlərdən biri-müəssisələrdə tullantıların zərərsizləşdirilməsi və təbiəti mühafizə tədbirlərinin lazımi səviyyədə maliyyələşdirilməsi mənbələrinin dəqiqləşdirilməsi təşkil edir.

Mühüm məsələlərdən biri ətraf mühitin mühafizəsi üzrə mühüm təbii ehtiyatların tam və kompleks istifadə edilməsi, təkrar xammal ehtiyatları və istehsal tullantılarının təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilməsi məsələsidir.

Balakən rayonunun şimal hissəsində, Böyük Qafqazın cənub yamacları boyunca uzunluğu 50-60 km, eni 25-30 km olan geniş ərazidə Zaqatala-Balakən filiz zonası kəşf edilmişdir. Buradan aydın olur ki, Zaqatala-Balakən rayonları XXI-əsrə respublikamızın intensiv inkişaf edən dağ-mədən və metallurgiya sənayesi bazasına çevriləcəkdir.

2.Ekoloji problemlərin həllində İqtisadi metodlardan istifadənin istiqamətləri.

Inkişaf etmiş bazar İqtisadiyyatlı ölkələrin təcrübəsi sübut edir ki, ekoloji tarazlığın pozulmasına qarşı mübarizənin inzibati və ya birbaşa metodları vaxtilə İqtisadiyyatda texnogen inkişafın nəticəsi kimi ətraf mühitin deqradasiyasına yönəldilən ilk sərt və ənənəvi addımlar olmuşdur. Maddi istehsal sahələrinin, xüsusilə də sənaye və kənd təsərrüfatının ətraf mühitə güclü təsiri təmizləyici filtrlərin və qurğuların, texnogenezdən xüsusi qorunan ərazilərin yaranmasına, tullantıların yığılıb saxlanması sisteminin təkmilləşməsinə, eləcə də çirklənmiş torpaqların rekultivasiyasına səbəb oldu.

Bu günün özündə də bütün dünyada ətraf mühitin mühafizəsi üzrə bütün plan və proqramlarda yuxarıda qeyd etdiyimiz tədbirlərə xüsusi diqqət verilir. Lakin bu metodlarla əslində texnogen inkişafın nəticələri ilə mübarizə aparılır, onu doğuran səbəblər isə məhdudlaşdırılmır və ya ləğv olunmur.

Ekoloji tarazlığın qorunmasında birbaşa tənzimləmə metodları rolunun gələcəkdə də böyük olacağına baxmayaraq, texnologiyanın müasir səviyyəsi istehsalın inkişafının mənfi ekoloji nəticələrinin ancaq alternativ variantlar və aztullantılı texnologiyalar əsasında ləğv olunmasına imkan vermir. Ölkədə bazar İqtisadiyyatının mükəmməl rəqabət sistemi formalaşmadığına görə İqtisadi-hüquqi mexanizmlər ətraf mühiti mühafizə etməyə imkan vermir.

Mövcud problemlərin aradan qaldırılması məqsədilə bir sıra İqtisadi metodlardan istifadə edilir. Konkret halda burada söhbət vergi və maliyyə alətlərinin tətbiq olunmasından gedir. Əgər kənar amillər İqtisadi proseslərə mənfi təsir göstərsə, onda vergi mexanizminin təsir vasitələrindən, əgər müsbət təsir göstərsə, subsidiyalardan istifadə olunur. Hazırda ekoloji tarazlığı qoruyub saxlamaq və ekoloji təhlükəsizliyi təmin etmək məqsədilə dünya ölkələrinin çoxunda xüsusi dövlət orqanları fəaliyyət göstərir.

Inkişaf etmiş bazar İqtisadiyyatlı ölkələrdə ekoloji tənzimləmənin çoxillik təcrübəsinin öyrənilərək ümumiləşdirilməsi respublikamızın İqtisadiyyatında da davamlı ekoloji inkişafın təmin edilməsində İqtisadi mexanizmlərin yaradılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Beynəlxalq təcrübə sübut edir ki, İqtisadi inkişafın müasir mərhələsində ekoloji tənzimləmə qarşılıqlı əlaqədə olan hər iki metodla aparılmalıdır.

Təcrübədə ekoloji tənzimləmənin İqtisadi metodlarından istifadə ilk növbədə təbii ehtiyatlara qiymət qoyulması ilə bağlıdır. Eyni zamanda bu metodlardan istifadə zamanı makroiqtisadi səviyyədə dövlətin həyata keçirdiyi İqtisadi siyasətin konseptual əsasları da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bazar İqtisadiyyatına keçidin indiki mərhələsində güzəştli kreditlərin və güzəştli vergi sisteminin, çirklənməyə görə cərimələrin sistemli şəkllə salınaraq tətbiq edilməsi, şübhəsiz ki, ilk növbədə təbiəti mühafizə orqanlarının borcudur.

Ekoloji tarazlığın pozulduğu əksər ölkələrdə ətraf mühitin mühafizəsinə xidmət edən dövlət sistemi fəaliyyət göstərir. Həmin sistemə aşağıdakılar aiddir:

- ətraf mühitin mühafizəsinə dair dövlət tədbirlərinin həyata keçirilməsi;

- ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində özəl sektorun fəaliyyətinin dövlət tərəfindən stimullaşdırılması (birbaşa və ya dolayı maliyyə yardımları, güzəştli vergi, kredit və s.);

- normativ tənzimləmə və cərimə sanksiyalarının tətbiqi (ekoloji ekspertiza, ekoloji normativ və məhdudiyyətlər, çirklənməyə görə ödənişlər və s.);

- ekoloji layihə və ideyaların maliyyələşdirilməsi.

Inkişaf etmiş bazar İqtisadiyyatlı ölkələrdə ekoloji tarazlığın qorunmasının aşağıdakı prinsipləri əsas götürülür:

- ekoloji təhlükəsizliyin üstünlüyü prinsipi;

-ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunmasında əhalinin kütləvi iştirakının vacibliyi;

-istehsal texnologiyalarının və avadanlıqlarının ekoloji cəhətdən əlverişli səviyyədə olması;

- ekoloji baxımdan əlverişsiz vəziyyətin yarana bilməsi ehtimalının qabaqcadan dərk edilməsi;

- ekoloji təhsilin formalaşması və inkişafı;

-istehsal və ekoloji təhlükəsizliyin vəhdəti prinsipi.

İqtisadi ədəbiyyatda davamlı ekoloji tarazlığın təmin edilməsində istifadə edilən İqtisadi metodları müxtəlif cür təsnifləşdirirlər. Bəzən bu İqtisadi metodları ümumi və xüsusi metodlara ayırmaqla aşağıdakı kimi qruplaşdırırlar:

- makroiqtisadi səviyyəli metodlar, yəni bütün təsərrüfat sahələrini əhatə edən İqtisadi metodlar;

- xüsusi metodlar-bilavasitə ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı olan İqtisadi metodlar.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, təbii ehtiyatlardan ödənişli istifadə ekoloji tarazlığın qorunması üzrə fəaliyyətin iqtisadi stimullaşdırma sistemini müəyyən edir. Bu sistem tarixən bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə istehsal və istehlakçıların balanslaşdırılmış hərəkətinin formalaşmasına imkan vermişdir. Ayrı-ayrı ölkələrdə tətbiq olunan iqtisadi stimullaşdırma tədbirləri onların

davamlı ekoloji inkişafında çox mühüm roil oynamışdır. Müasir davamlı ekoloji inkişafın təmin olunmasında istifadə edilən ən mühüm İqtisadi metodlardan biri də vergilərdir. Dünya təcrübəsi sübut edir ki, ekoloji vergilər aşağıdakı problemləri həll edir:

- məhsulun qiymətinin ona sərf olunan xərclərə, o cümlədən də təbii ehtiyatlara, ətraf mühitə dəyən zərərə uyğun olması;
- çirkləndirənlər tərəfindən ekoloji zərərin kompensasiyasına şərait yaratmaq.

Ekoloji vergilər, bir tərəfdən, ekoloji cəhətdən balanslaşdırılmış fəaliyyəti stimullaşdırır, digər tərəfdən isə, resurstutumlu istehsalı sıxışdırır. Bu vergilərin tətbiqi zamanı əvvəlcə, ətraf mühitin mühafizəsi orqanları tərəfindən ilkin addım atılır, sonra isə qalan proseslər bazar mexanizmlərinin öhdəsinə buraxılır.

Beynəlxalq təcrübəyə görə, bütövlükdə istehsalçılar üçün vergi güzəştləri ekoloji fəaliyyət növündən asılı olaraq müəyyən edilir. Ekoloji tarazlığın pozulmasına qarşı aparılan mübarizənin səmərəliliyini yüksəltmək məqsədilə güzəştli vergilər sisteminin tətbiqi təcrübəsi geniş yayılmışdır. Bəzən isə belə hallarda istehsalçılar vergiyə cəlb olunmur. İnkişaf etmiş bazar İqtisadiyyatlı ölkələrdə fəaliyyət göstərən ekoloji fondların, eləcə də tullantılardan istifadə edən və onların emalı ilə məşğul olan müəssisələrin vergidən azad olması buna əyani misaldır.

Beynəlxalq ekoloji vergilər sistemində dörd əsas tətbiq sahəsi fərqləndirilir: sahəvi, texnoloji, regional və məhsula aid olan. Davamlı ekoloji inkişaf tipinə keçidlə əlaqədar olaraq təbiət tutumlu sahələrdə yüksək vergilərin tətbiqi bu sahələrin inkişafına mane olur. Odur ki, texnoloji proseslərin sonunda vergilər yumşaldılmalıdır ki, bu sahələr daha yaxşı inkişaf etsin və ətraf mühitə tullantıların atılması azalsın. Ekoloji vergilərin regional tətbiq sahəsinə rəğmən isə bəzi İqtisadçılar ekoloji cəhətdən gərgin rayonlarda vergilərin nisbətən yumşaq olmasını və bu yolla həmin ərazilərə investisiyaların cəlb edilməsinin mümkünlüyünü əsaslandırmağa çalışır, digər qrup İqtisadçılar isə əksinə, bu ərazilərdə vergilərin daha sərt olmasını, bununla da ətraf mühitə zərərli təsir

göstərən müəssisələrin ixtisasını və ərazinin tezliklə reabilitasiyasını təklif edirlər.

Bazar İqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq qiymət mexanizminin təkmilləşdirilməsi problemi davamlı ekoloji inkişafın təmin edilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təbii ehtiyatların qiymətlərinin aşağı olduğu hallarda ETT-nin nailiyyətlərindən istifadənin daim artan problemləri, eləcə də az tullantılı texnologiyaların tətbiqi məsələləri çox vaxt resursların israfçılıqla istifadəsinə gətirib çıxarır. Eyni zamanda, məhsulun qiyməti ekoloji təhlükəsizlik səviyyəsindən asılı olmalı, ekoloji cəhətdən daha təmiz məhsul isə daha ucuz olmalıdır. Bu zaman beynəlxalq təcrübəyə görə ekoloji vergidən, subsidiya və güzəştlərdən istifadə edilməsi məqsədəuyğun hesab olunur.

3. Azərbaycanla ekoloji durum və iqtisadi inkişafın tarazlıq problemi.

Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsində, onun qorunub saxlanılmasında və möhkəmlənməsində, ölkə İqtisadiyyatının sürətli inkişafında, xalqın rifahının yaxşılaşdırılmasında əvəzsiz xidmətləri olan ulu öndərimiz Heydər Əliyevin fəaliyyətində ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması və ətraf mühitin mühafizəsi daima xüsusi diqqət mərkəzində olmuşdur. 1969-1982 və 1993- 2003-cü illərdə respublikamıza rəhbərlik etdiyi dövrdə ekologiya və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində mühüm qanunlar, qərarlar, sərəncamlar qəbul edilmiş, institusional dəyişikliklər baş vermişdir.

Respublikada həyata keçirilən struktur islahatları çərçivəsində, ətraf mühitin mühafizəsi və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadənin ayrı-ayrı aspektlərilə məşğul olan və fəaliyyətlərində qismən bir-birini təkrarlayan bir neçə dövlət qurumu ləğv edilmiş, ulu öndərimiz Heydər Əliyevin 23 may 2001-ci il 485 sayılı Fərmanı ilə ölkədə ekologiya, ətraf mühitin mühafizəsi, hidrometeorologiya, geologiya, meşəçilik və balıqçılıq sahəsində vahid dövlət siyasətini həyata keçirən Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi yaradılmışdır.

Ötən müddət ərzində nazirlik tərəfindən “Ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial-İqtisadi inkişafa dair”, “Meşələrin bərpa edilməsi və artırılmasına dair” Milli proqramlar, “Azərbaycan Respublikasında yay-qış otlaqlarının,

biçənlərin səmərəli istifadə olunması və səhrələşmənin qarşısının alınmasına dair” Dövlət Proqramı və “Azərbaycan Respublikasında Hidrometeorologiyanın inkişaf proqramı” hazırlanmış və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamları ilə təsdiq edilmişdir.

Ölkədə ətraf mühit qanunvericiliyinin Avropa İttifaqı qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılması istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilmiş, ictimaiyyətin ekoloji biliklərinin və ətraf mühit haqqında məlumatlılığının artırılmasına, habelə dövlət və özəl əmlak mənafehlərinin qorunmasına təminat verən qanunlar qəbul edilmiş, digər normativ hüquqi sənədlər hazırlanmış və hökumət qərarları ilə təsdiq edilmişdir.

Müasir Azərbaycanda Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə başlanmış çoxşaxəli islahatların bu gün ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsi nəticəsində ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı daha da sürətləndirilmiş, inkişaf sürətinə görə Azərbaycan nəinki regionda, hətta dünya ölkələri arasında ön sıralara çıxmışdır.

Ekoloji şəraitin yaxşılaşdırılması, ətraf mühitin mühafizəsi, meşəçilik, hidrometeorologiya, geologiya, balıqçılıq sahəsində son bir neçə ildə ölkə rəhbərliyinin prinsipial mövqeyi nəticəsində böyük işlər görülmüş, uzun illər ərzində yaranmış və müstəqil Azərbaycana miras qalmış ekoloji problemlər təhlil edilərək, onların kompleks həllinə yönəldilən Milli və Dövlət Proqramları təsdiq edilmiş, ekoloji və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində qanunvericilik aktları və hökumət qərarları qəbul edilmiş və ya təkmilləşdirilmiş, ölkəmiz beynəlxalq əlaqələri genişləndirərək 20-dən çox beynəlxalq konvensiyalara qoşulmuşdur. Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində inzibati metodlara söykənmiş idarəetmə sistemi təkmilləşdirilmiş, ekoloji təbliğat və monitorinq fəaliyyəti gücləndirilmiş, “çirkləndirən ödəyir” prinsipindən geniş istifadə edilmişdir. Ətraf mühitin mühafizəsi tədbirlərinə ictimaiyyətin cəlb olunması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilmiş, ətraf mühitə əlaqəli nəzarət şəbəkəsi yaradılmışdır. Ətraf mühitə vurulmuş zərərə görə İqtisadi sanksiyalar sərtləşdirilir, ətraf

mühitin mühafizəsi üzrə dövlət fonduna daxilolmalar son bir neçə ildə dəfələrlə artmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 fevral 2003-cü il tarixli 1152 sayılı Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında meşələrin bərpa edilməsinə və artırılmasına dair Milli Proqram”ın tələblərinə uyğun olaraq meşə-bərpa və salma tədbirləri həyata keçirilməkdədir.

Yarımsəhra ərazilərdə meşə sahələrinin genişləndirilməsi məqsədi ilə yeni Meşəsalma Müəssisələri (Cəngi, Qaradağ, Giləzi, Zərdab və Naxçıvan) yaradılmış, ötən müddət ərzində həmin müəssisələr tərəfindən 88 hektardan çox ərazidə yeni meşəliklər salınmışdır.

4.Ətraf mühitin mühafizəsinin dövlət tədbirləri sistemi. COP – 29 .

Tükənməyən enerji mənbələrindən istifadə sahəsində beynəlxalq təcrübənin ölkədə nümayiş etdirilməsi məqsədi ilə respublikanın müxtəlif regionlarda günəş enerjisindən istifadə edilməklə bioqraz qurğuları və Pirallahı adasında meteoroloji stansiyada külək və günəş enerjisi ilə işləyən qurğular quraşdırılmışdır. Respublika ərazisində aparılan geoloji-kəşfiyyat işləri nəticəsində ölkənin İqtisadi potensialını möhkəmləndirən etibarlı mineral-xammal bazası yaradılmışdır. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikası MDB ölkələri arasında tikinti materiallarına olan tələbatı daxili imkanlar hesabına ödəyən qabaqcıl ölkələrdən biridir. Geoloji-kəşfiyyat xidmətinin maddi-texniki bazası gücləndirilmiş, müasir cihaz və avadanlıqla təmin edilərək modernləşdirilmişdir.

“Azərbaycan Respublikasında Hidrometeorologiyanın inkişaf proqramı”nın icrası uğurla davam etdirilmiş, dövlət hidrometeoroloji müşahidə şəbəkəsinin modernləşdirilməsi, onun müasir cihaz və avadanlıqlarla təchiz edilməsi, informasiya mübadiləsi sisteminin təkmilləşdirilməsi, proqnoz və xəbərdarlıqların dəqiqliyinin artırılması ilə respublikada əhaliyə, dövlət strukturlarına və İqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinə göstərilən hidrometeoroloji xidmətin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. Əvvəllər hava proqnozlarının hazırlanmasında beynəlxalq

şəbəkədən alınmış 2 sinoptik xəritədən istifadə edilirdisə, görülmüş tədbirlər nəticəsində 3 şəbəkədən (Avropa, Türkiyə və Rusiya) alınmış 52 xəritə vasitəsilə verilən proqnozların dəqiqliyi xeyli artırılmışdır.

Ətraf mühitin komponentləri olan hava, torpaq, suyun keyfiyyətinin daim nəzarətdə saxlanılması məqsədi ilə ətraf mühit üzrə monitoring sistemi təkmilləşdirilmiş, ətraf mühitin çirklənmə vəziyyətinə dair dəqiq məlumatlar alınması məqsədi ilə 6 analitik tədqiqat laboratoriyasının fəaliyyəti yəndən təşkil edilmiş, müasir tələblərə cavab verən cihaz və avadanlıqlarla təchiz edilmiş, nəticədə əvvəllər primitiv üsulla-əl ilə görülmən analitik tədqiqat işləri avtomatlaşdırılaraq müasir tələblər səviyyəsinə çatdırılmışdır. Bundan əlavə, əvvəllər laboratoriyalarda mövcud olan analitik cihazlar havada, suda və torpaqda mövcud olan yalnız 30 çirkləndiricinin təyin edilməsinə imkan verirdisə, ABŞ istehsalı olan və avtomatik sistemdə işləyən Xromotomasspektrometr cihazının laboratoriyalarda quraşdırılması havada, suda, torpaqda 3 mindən artıq üzvi çirkləndiricini təyin etmək imkanı yaratmışdır.

Ətraf mühitin idarə olunmasında beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və tətbiqi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq uğurla davam etdirilir. Son illər respublikamızda ekoloji problemlərin həlli sahəsində çoxlu işlər görülsə də uzun illərdən bəri yığılıb qalmış məsələlərin həlli külli miqdarda maliyyə vəsaiti, texniki imkanlar və vaxt tələb edir. Ölkə İqtisadiyyatının sürətli inkişafı, dövlət büdcəsinin imkanlarının artması bu problemlərin həllinə imkan yaradır. Dövlət Başçısının 28 sentyabr 2006-cı il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün Kompleks Tədbirlər Planı” problemlərin həlli istiqamətində mühüm addımdır.

Kompleks Tədbirlər Planının əsas istiqamətləri Bakı, Bibi-Heybət zonasında, Heydər Əliyev adına Beynəlxalq Hava Limanı ətrafında, Abşeron yarımadasında, Azərbaycan Respublikasının digər ərazilərində, o cümlədən Sumqayıt, Naxçıvan, Gəncə, Əli-Bayramlı, Mingəçevir və digər şəhərlərdə

ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması üzrə konkret işlərin görülməsindən, habelə ümumi ekoloji problemlərin həllinə yönəlmiş tədbirlərin yerinə yetirilməsindən və qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsindən ibarətdir.

Azərbaycanda COP -29 tədbirinin keçirilməsinin əhəmiyyəti

COP (Conference of the Parties; Tərəflərin Konfransı) 1995-ci ilin mart ayında Almaniyanın Berlin şəhərində BMT-nin İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyası üzərində ali qərarların verilməsi üçün yaradılmış qurumdur. COP bu konvensiyanın ən üst qərarverici qurumudur və konvensiyaya tərəfdaş olan, onu ratifikasiya edən ölkələr (hazırda 198 ölkə) COP-da təmsil olunurlar. COP-un missiyası konvensiyadan* irəli gələn tələblərin, tövsiyələrin icrasına nəzarət etməkdir. Bu tələblər əsasən global istiləşmə tempini səngitmək, global istiləşməyə məruz qalan ərazilərin adaptasiyasına dəstək olmaq və 2050-ci ilə qədər “0” – sıfır emissiyaya nail olmaqdır.

Hər il keçirilən konfransa (COP) rəhbərlik və ev sahibliyi BMT-nin 5 regional qrupunu (Afrika ölkələri, Asiya ölkələri, Latin Amerikası və Karib ölkələri, Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri, Qərbi Avropa və digər ölkələr) təmsil edən 198 ölkənin səsverməsi ilə seçilir.

COP29 olaraq adlandırılacaq konfrans isə 2024-cü ilin 11-24 Noyabr tarixlərində Bakı şəhərində keçiriləcək. Buna, sonuncu, COP28 konfransında iştirak edən 195-dən çox ölkənin yekdilliklə səsverməsi nəticəsində qərar verilmişdir.

11-24 Noyabr tarixlərində Bakıda keçiriləcək olan konfrans (COP29) çərçivəsində dünyanın təxminən 190-dan çox ölkəsini təmsil edən 80-100 min nəfərə qədər nümayəndə heyətinin qəbul edilməsi gözlənilir. Nəzərə alsaq ki, ölkə olaraq ən irimiqyaslı beynəlxalq tədbirimiz 8 min nəfərə yaxın qonağın qəbul edildiyi Avropa Oyunları olmuşdur, COP29 ölkə tarixində keçiriləcək olan ən böyük tədbir hesab olunur. Azərbaycanın belə bir mötəbər tədbirə ev sahibliyi etməsi ölkəyə yerli, regional və beynəlxalq miqyasda çox böyük dividendlər qazandıracaqdır.

5.Təbiətdən istifadədə mülkiyyət hüquqi münasibətləri.

Davamlı ekoloji inkişafın təmin edilməsinin əsas İqtisadi metodlarından biri də ekoloji auditdir. “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq ətraf mühitin mühafizəsini

səmərəli təşkil etmək, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə etmək, bu sahədə səmərəli İqtisadi-maliyyə nəzarəti yaratmaq, ətraf mühitə vurulan zərərin qiymətləndirilməsini müəyyən etmək məqsədilə ekoloji auditin vurulması zəruri sayılmışdır. Ölkə qanunvericiliyinə görə, ekoloji audit dedikdə, "... təbii resursların istifadəsi və bərpası üzrə hesabatların düzgün tərtib edilməsi də daxil olmaqla, təbiətdən istifadəçi tərəfindən ekoloji tələblərin, ətraf mühitin mühafizəsi normalarının və qaydalarının gözlənilməsi məqsədilə onların təsərrüfat və digər fəaliyyətlərinin müstəqil yoxlanılmasıdır". Ekoloji audit təbiətdən istifadəçi ilə ekoloji auditor arasında bağlanmış müqaviləyə əsasən aparılır.

Ekoloji audit təbiətdən istifadənin tənzimlənməsi sahəsində tətbiq olunan əsas İqtisadi modellərdən biridir. Ekoloji audit təbiətdən istifadənin İqtisadiyyatın digər elementləri olan ekoloji menecment, ekoloji lizinq, ekoloji sığorta ilə sıx əlaqədardır. O, ilk dəfə olaraq keçən əsərin 70-ci illərindən etibarən ABŞ-da tətbiq olunmağa başlanmışdır.

Ekoloji audit hazırda Böyük Britaniya, Hollandiya, İsveç, Almaniya və digər ölkələrdə geniş inkişaf tapmışdır. Bu ölkələrdə ekoloji auditin aşağıdakı növləri xüsusilə inkişaf etmişdir:

- operativ audit;
- dövlət idarələrinin göstərişi ilə normativ aktların audit;
- mühasibat uçotunun audit.

Ekoloji audit aşağıdakı sahələr səviyyəsində həyata keçirilə bilər:

- dövlət idarələri;
- transmilli korporasiyalar;
- regionlar;
- bələdiyyə idarələri;
- müəssisələr.

Ekoloji audit prosesində təbiətdən istifadəçinin fəaliyyəti ekoloji qanunvericilik üzrə qəbul olunmuş normativ-hüquqi sənədlərə və standartlara

uyğun olaraq aparılır. Ekoloji auditin əsas mahiyyəti təbiətdən istifadəçilərin fəaliyyətinin düzgün və səmərəli qurulmasına zəruri kömək göstərməklə yanaşı, dövlətin ekoloji siyasət sahəsində qəbul etdiyi tələblərin tam həyata keçirilməsi üçün şərait yaratmaq, ölkənin təbii resurslarının, ətraf mühitin, ekoloji tarazlığının qorunmasının səmərəli istiqamətini müəyyən etməkdən ibarətdir

Azərbaycanda ekoloji problemlər daha çox sənaye və kənd təsərrüfatının inkişaf etdiyi rayonlar üçün səciyyəvidir. Bu baxımdan ekoloji problemlərin kəskinləşdiyi ərazilərə neftçıxarma sənayesinin inkişaf etdiyi Xəzər dənizi, Abşeron yarımadası, Cənub-Şərqi Şirvan və Muğan düzlərini; dağ-mədən sənayesinin inkişaf etdiyi Daşkəsən, Balakən və Naxçıvan MR ərazilərini; iri sənaye şəhərləri olan Bakı, Sumqayıt, Gəncə, Əli-Bayramlı və Mingəçevirin texnologen pozulmuş torpaq sahələrini; respublikanın atmosfer və su hövzələrini; Kür-Araz ovalığının şoranlaşmış və dağlarımızın eroziyaya uğramış torpaqlarını; ilbəl qırılaq seyrədilən və məhvolma təhlükəsi altında olan düzən və dağ meşələrini və s. aid etmək olar. Lakin, sosial-iqtisadi problemlərin çoxluğu ekoloji məsələlərin həllini çətinləşdirir, dövlətin ekoloji problemlərin həllinə yönəltdiyi vəsaitlər onların aradan qaldırılması üçün kifayət etmir.

**2000-2014-cü illərdə Azərbaycan Respublikası üzrə ətraf mühitin
mühafizəsinə və təbii resurslardan səmərəli istifadəyə yönəldilmiş əsas
investisiya qoyuluşu (min manat)**

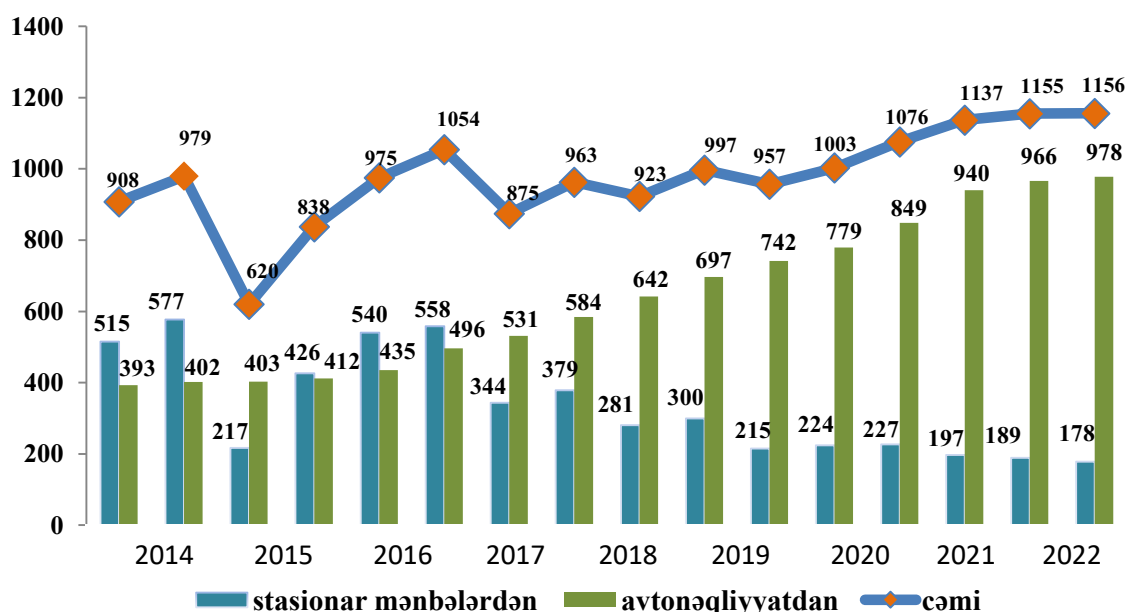
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Cəmi	1722,7	2912,3	190007,2	239275,2	339872,1	30499,4	216 933,9
su ehtiyatlarının mühafizəsi və onlardan səmərəli istifadə edilməsinə	603,6	1309,8	134936,9	189693,4	324214,9	28587,1	199 309,3
atmosfer havasının mühafizəsinə	825,9	1503,9	-	-	-	9 192,1	8 889,4
torpaqların mühafizəsi və onlardan səmərəli istifadə edilməsinə	293,2	98,6	55070,3	49581,8	15657,2	9 720,2	8 735,2

Təhlil göstərir ki, respublikamız üzrə ətraf mühitin mühafizəsinə və təbii resurslardan səmərəli istifadəyə yönəldilmiş əsas investisiya qoyuluşunun həcmi 2000-2005- ci illər arası təqribən 1,7 dəfə artdığı halda, 2005-2010-cu illərdə 65 dəfə (bu onunla əlaqədardır ki, həmin illərdə bu sahədə həyata keçirilən layihə və proqramlar çox olmuşdur. Eyni zamanda bu layihələrin həyata keçirilməsinə büdcə gəlirləri də imkan verirdi), 2010-2014- cü illərdə isə 1,1 dəfə artmışdır. Bunun da daha çoxu su ehtiyatlarının mühafizəsi və onlardan səmərəli istifadə edilməsinə yönəldilmişdir. Ümumiyyətlə 2014-cü ildə bu sahəyə yönəldilən cəmi investisiyaların həcmində su ehtiyatlarının mühafizəsi və onlardan səmərəli istifadə edilməsinə 92%, atmosfer havasının mühafizəsinə təqribən 4,1%, torpaqların mühafizəsi və onlardan səmərəli istifadə edilməsinə 4% yönəldilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, son dövrdə torpaqların mühafizəsinə yönəldilən investisiya qoyuluşunun həcmi isə 1995-ci ilə müqayisədə xeyli azalsa da, 2009-cu ilə müqayisədə və 2010-cu ildə müqayisədə təqribən 4 dəfə artsada, 2014-cü ildə 2010-cu ilə müqayisədə isə təqribən 6 dəfə azalmışdır.

Ölkəmizdə ekoloji vəziyyətin sağlamlaşdırılması, ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün ilk növbədə atmosferin mühafizəsinə diqqət yetirmək lazımdır. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, respublikamızın atmosfer havasının vəziyyəti gərgin olaraq qalmaqdadır.

Cədvəl 2.

**Azərbaycan Respublikası üzrə 2014-2022-ci illərdə çirkləndirici maddələrin
atmosferə atılması mənbələri, min ton**

Qrafikdən göründüyü kimi, 2014-cü ildə atmosfərə atılmış çirkləndirici maddələrin həcmi 2014-cü ildə 1995, 2014 və 2015-ci illərlə müqayisədə müvafiq olaraq 34,0%, 3,6% və 17,0% azalmasına baxmayaraq, avtomobil nəqliyyatından atmosfərə daxil olan çirkləndirici maddələrin həcmi müqayisə edilən illərə nisbətən 18,8%, 35,2%, 7,0% artaraq 2021-ci ildə 530,9 min ton təşkil etmişdir. 2022-ci ildə atmosfer havasına 1155,7 min ton zərərli maddə atılmışdır. Atılan çirkləndirici maddələrin 178,0 min tonu stasionar mənbələrdən olmuş və bu əvvəlki illə müqayisədə 11,3 min ton və ya 6,0 faiz azdır. Atmosferə atılan bütün zərərli tullantıların 65,7 faizini karbohidrogenlər, 17,9 faizini karbon oksidi, 9,9 faizini azot oksidi, 0,8 faizini kükürd anhidridi, qalan hissəsini isə digər çirkləndirici maddələr təşkil etmişdir.

Respublika Dövlət Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin məlumatına görə, 2022-ci ildə atmosfer havasına 1155,7 min ton zərərli maddə atılmışdır. Atılan çirkləndirici maddələrin 178,0 min tonu stasionar mənbələrdən olmuş və bu əvvəlki illə müqayisədə 11,3 min ton və ya 6,0 faiz azdır. Atmosferə atılan bütün zərərli tullantıların 65,7 faizini karbohidrogenlər, 17,9 faizini karbon oksidi, 9,9 faizini azot oksidi, 0,8 faizini kükürd anhidridi, qalan hissəsini isə digər çirkləndirici maddələr təşkil etmişdir.

Atmosfer havasına atılan tullantıların həcminə və xüsusi çəkisinə görə Bakı, Sumqayıt, Şirvan, Gəncə və Mingəçevir şəhərləri öndə gedirlər. Bu

şəhərlərin hava hövzəsini çirkləndirən əsas sənaye müəssisələri, neftayırma, neft-kimya, kimya, energetika, metallurgiya, tikinti materialları sənayesi sahələri və avtomobil nəqliyyatı hesab olunurlar. Həmin sənaye müəssisələri nəinki atmosfer havasını, eyni zamanda, bütövlükdə şəhərlərin ətraf mühitinin çirkləndirilməsinin başlıca mənbəyi hesab olunurlar. Respublikanın atmosfer havasına 2022-cü ildə atılan tullantıların 70,8% -i Bakı şəhərinin, 9,7%-i Aran iqtisadi rayonunun, 15,1% -i Naxçıvan iqtisadi rayonunun, 1,1%-i Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunun, 1,3%-i Quba –Xaçmaz iqtisadi rayonunun payına düşür

Ölkənin iqtisadi və inzibati rayon və şəhərləri üzrə stasionar mənbələrdən çirkləndirici maddələrin atmosfer havasına atılması (min ton)

İqtisadi və inzibati rayon və şəhərlərin adları	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Azərbaycan Respublikası	515,4	557,9	214,8	224,0	226,5	197,3	189,3
Bakı şəhəri	333,8	464,6	164,6	160,2	156,7	132,0	134,1
Abşeron iqtisadi rayonu	17,8	27,4	2,5	5,9	4,7	4,7	1,7
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	17,2	7,7	2,1	2,7	1,9	2,0	2,1
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	0,6	0,7	1,0	0,56	0,50	0,5	0,4
Lənkəran iqtisadi rayonu	0,2	0,5	0,5	2,0	1,5	1,5	1,5
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	4,0	1,1	3,2	2,7	3,0	1,8	2,4
Aran iqtisadi rayonu	131,5	55,6	21,6	23,4	24,4	19,5	18,3
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	-	0,04	0,03	0,2	0,3	0,5	0,2
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	9,6	0,06	0,03	0,05	0,06	0,04	0,03
Naxçıvan iqtisadi rayonu	0,7	0,3	19,3	27,4	32,3	34,7	28,6

Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızın iri sənaye şəhərlərinin hava hövzəsinin çirkləndirilməsinin əsas səbəbi son 40-50 il ərzində avadanlıq və mövcud texnologiyaların dəyişdirilməməsi, təmizləyici qurğularla tam təmin olunmaması, nəticədə avadanlığın köhnələrək yararsız vəziyyətə düşməsi olmuşdur.

Ölkənin hava hövzəsini mühafizə etmək üçün ilk növbədə mövcud çirkləndirici sənaye sahələrini yenidən qurmaq, müasir texnoloji qurğular, təmizləyicilər tətbiq etməklə, atmosfərə atılan çirkləndirici maddələrin ümumi

miqdarının azaldılmasına və zərərsizləşdirilməsinə nail olmaq, az tullantılı və tullantısız istehsal sahələri yaratmaq lazımdır. Çirkləndirici müəssisələrdə daha hündür borular tikmək, müəssisələrin ətrafında qaz və tozların təsrinə davam gətirən, havadakı toz, pas və müxtəlif qazları tutub saxlaya bilən ağac və kol bitkilərindən ibarət yaşıllıq-mühafizə zolaqları yaratmaq da atmosferi mühafizə tədbirləri sırasına daxildir.

Məlumdur ki, respublikamız məhdud su ehtiyatlarına malikdir. Respublikamızın su təminatının belə zəif olmasına səbəb ilk növbədə əlverişsiz təbii şəraitdir. Lakin bununla belə, tədqiqatlar göstərir ki, respublikanın potensial su ehtiyatları sənayenin, kənd təsərrüfatının və məişətin suya olan tələbatını ödəyə bilər. Su ehtiyatları bir ildə 27-31 kub km. təşkil edir. Bir çox regionlarda, xüsusilə də Abşeron yarımadasında su çatışmazlığı əsasən sudan istifadənin düzgün olmaması ilə bağlıdır.

Təhlil göstərir ki, hər il respublikamızın su hövzələrindən 12 kub km, yeraltı laylardan 1,1-1,2 kub km şirin su götürülür. Respublikanın suya olan tələbatı isə 11,0 -13,0 kub km-dir. Götürülən suyun 20-25%-i sənaye və məişət məqsədləri üçün istifadə olunur. Su obyektlərinə atılan tullantı sularının həcmi 160-170 mln.kubmetr arasında tərəddüd edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda aşkar olunan və gələcəkdə kəşf ediləcək faydalı qazıntı yataqlarının ehtiyatının müəyyən edilməsi, müasir, gələcək və hətta uzaq gələcəkdə xalq təsərrüfatının xammal ilə təminatının optimal qiymətləndirməyə imkan verir.

Mineral xammallar təbii sərvətlərin ayrılmaz bir hissəsidir. Təbii sərvətlərin digər növlərindən fərqli olaraq (məsələn, torpağın münbitliyi, məhsuldarlığı, su ehtiyatı, günəş və külək enerjiləri, bitki və heyvanat aləmi və s.) mineral sərvətlər bərpa oluna bilmirlər. Buna görə də faydalı qazıntı olan, yeraltı mineral sərvətlərdən qənaətlə, ehtiyatla və məqsədyönlü istifadə olunmalıdır.

Müasir texniki-İqtisadi göstəricilərin müqayisəsi göstərir ki, istismar zamanı faydalı qazıntıların bir qismi yerin təkindindən çıxarılarkən digər bir qismi isə zəngiləşmə prosesində itirilir.

Müstəqil respublikamızın və həmçinin Muxtar Respublikanın dağ-mədən sənayesinin XXI əsrdə ətraf mühitə zərərli təsirini azaltmaq, bu sahədə çalışan mütəxəssislərin ümdə vəzifələrindən biridir. Dağ-mədən sənayesinin ətraf mühitə təsiri ilk öncə faydalı qazıntıların kəşf edilməsindən başlayır. İkinci onların istismarı zamanı filizin çıxarılması məqamında və onun nəqlində zərərli təsirlər baş verir. Nəhayət üçüncü növ təsir, çıxarılan filizin mədənlərdə zənginləşdirilməsi zamanı baş verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, torpaqların inventarlaşdırılmasının aparılması göstərir ki, respublika ərazisində torpaqların korlanması əsas iki sənaye sahəsi tərəfindən olur. Bu sənaye sahələrindən biri neft, digəri isə faydalı qazıntıların açıq üsulla (yəni karyer üsulu ilə) istismarı zamanı baş verir. Faydalı qazıntı yataqlarının istismarı zamanı ətraf təbii mühitin bütün elementlərinə təsir edir.

Bu hal əsasən açıq üsulla istismar zamanı baş verir. Bu təsir bir sıra hallarda uzun illər qalaraq, son anda konkret səviyyələrdə və proseslərdə üzə çıxır, yaxud da ekoloji mühitin tam kompleksində müvazinətin pozulması ilə nəticələnir. Kənd təsərrüfatı üçün yararlı torpaq sahələrinin dövrüyyədən çıxarılması, meşələrin seyrəkləşməsi və tamamilə məhv olmağı dağ-mədən işləri aparılan ərazinin hidrogeoloji rejiminin tamamilə pozulması və relyefin dəyişməsi bu qəbildəndir. Respublika ərazisində buna aid yüzlərcə misallar göstərmək olar. Hasilat sənayesinin intensiv inkişafı getdikcə daha çox faydalı qazıntı yataqlarının istifadəyə verilməsi, dağ-mədən müəssisələrinin istehsal gücünün artırılması və qazıntıların dərinləşdirilməsi ilə müşayiət olunur. Belə bir şəraitdə təkcə dağ-mədən işlərinin aparıldığı yerlərdə deyil, ətraf sahələrdə də torpaq fondlarını qorumaq və min illər boyu təşəkkül tapmış təbii kompleksin pozulmasını almaq müasir dövrün mühüm vəzifələrindən biridir.

Azərbaycan ərazisində fəaliyyət göstərən dağ-mədən sənayesi müəssisələrinin ətraf mühitə göstərdikləri mənfi təsirlər, hər şeydən əvvəl,

torpaq fondlarının pozulmasında, bitki və heyvanat aləminə dəyən ziyanlarda, su ehtiyatlarının çirklənməsində və bunun vasitəsilə balıq ehtiyatlarının məhvində, suvarılan torpaqların aşağı düşməsində, su ehtiyatlarından istifadə və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehlakçısı olan əhalinin səhhətinin korlanmasında özünü göstərir. Bununla birgə, qeyd etmək lazımdır ki, onların heç də hamısı ümumiləşdirilmiş şəkildə yalnız dağ-mədən sənayesinə aid edilə bilməz.

Respublikanın dağ-mədən sənayesinin bir sıra müəssisələrində həmin proses olduqca təhlükəli şəkil almışdır. Məsələn, Azərbaycan dağ-mədən filiz saflaşdırma tullantıları 250-300 hektar, Zəylik-alunit mədəni idarəsinin 10-110 hektar, Gəncə alüminium oksidi kombinatının tullantıları 300-350 hektar torpaq sahələri istifadədən çıxarılmışdır. Bundan əlavə, bu rayonların, bitki örtüyünə böyük ziyan dəymiş, heyvanat aləmi demək olar ki, məhv olmuşdur. Yaz və payız aylarında intensiv yağışların başlanması ilə Daşkəsən dağ-mədən kombinatının ətrafında toplanmış tullantılar yuyularaq Qoşqar çayı müxtəlif tərkibli kimyəvi maddələrlə çirkləndirir.

Dağ-mədən sənayesinin ətraf mühitin mühafizəsinin başlıca problemlərindən biri yerin təkinin və torpaq ehtiyatlarının mühafizəsinin idarə olunması metodlarının təkmilləşdirilməsi təşkil edir. Bu sahədə aparılan tədqiqat işləri yerin təkinin mühafizəsinin yaxşılaşdırılması və mineral xammal sərvətlərinin səmərəli və kompleks istifadə olunmasını, onların hasilatı, saflaşdırılması və sonrakı emalı zamanı hər sür itkilərin azaldılmasını təmin etməlidir.

6. Azərbaycanla ekoloji inkişafın təmin edilməsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq.

Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra bir çox sahələrdə olduğu kimi ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində də beynəlxalq əməkdaşlıq fəaliyyətini xeyli genişləndirmişdir. Hazırda dünyanın heç bir ölkəsi ətraf mühitin mühafizəsi problemlərini təklikdə həll etmək iqtidarında deyil. Bu məqsədlə ölkəmiz üçün ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində digər ölkələr və təşkilatlarla razılaşma və sazişlərin imzalanması, beynəlxalq konvensiyalara

qoşulması olduqca vacibdir. Bununla əlaqədar son illər ərzində «Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Türkiyə Respublikası Hökuməti arasında Razılaşma », «Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi və İran İslam Respublikasının Ətraf Mühit Departamenti arasında Anlaşma Memorandumu», «Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində Azərbaycan Respublikası və Gürcüstan Respublikası arasında Qarşılıqlı Əməkdaşlıq», «BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının Kioto Protokolunun həyata keçirilməsi sahəsində əməkdaşlıq haqqında Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Danimarka Krallığı Hökuməti arasında Anlaşma Memorandumu» imzalanmışdır. Bundan başqa, «Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi və Ümumdünya Təbiəti Mühafizə Fondu (WWF) arasında Azərbaycan Respublikası ərazisində təbiəti mühafizə sahəsində Əməkdaşlıq haqqında Anlaşma Memorandumu», «Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi və Kanadanın Dövlət İdarəçilik İnstitutu arasında Xəzər hövzəsində istilikxana qazı tullantılarının azaldılması üzrə 2014- 2022-ci illər Tədris Proqramının həyata keçirilməsinin şərtləri haqqında Anlaşma Memorandumu», «Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının Bakı Nümayəndəliyi və Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi arasında Bakı şəhərində Ətraf Mühitə dair İctimai Məlumat Mərkəzinin Yaradılması haqqında Əməkdaşlıq Sazişi» imzalanmış və eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Almaniya Federativ Respublikası, Yaponiya, Ukrayna, Misir, Çexiya Hökumətləri arasında ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində əməkdaşlığa dair Saziş layihələri hazırlanaraq imzalanması üçün dövlətdaxili prosedurlar həyata keçirilir.

Eyni zamanda Azərbaycan ətraf mühitin qorunması sahəsində bir neçə global və regional konvensiya və protokollara qoşulmuşdur.

Bundan başqa, ölkəmizin «Köçəri Heyvan Növlərinin Qorunması üzrə» Bonn Konvensiyası, «Avropada yarasaların qorunması» protokolu, «Afrika-Avrasiya Köçəri Su Quşlarının Qorunması» Sazişinə qoşulması və ümumdünya

Təbiəti Mühafizə Təşkilatına (IUCN) üzv olması üçün Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyində müvafiq işlər aparılır.

Həmçinin BMT-nin İnkişaf Proqramı (UNDP), Ətraf mühit Proqramı (UNEP), Sənaye İnkişafı Təşkilatı (UNIDO), TASIŞ, Dünya Bankı, Qlobal Ekologiya Fondu, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Asiya İnkişaf Bankı ilə əməkdaşlığa dair danışıqlar aparılır və artıq bu istiqamətdə bir sıra nailiyyətlər əldə edilmişdir.

Eyni zamanda Azərbaycan bir sıra beynəlxalq layihələrin həyata keçirilməsində iştirak edir və bununla bağlı artıq bir neçə saziş və razılaşmalar imzalanıb:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamlarına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası ilə Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası arasında «İnkişaf krediti haqqında Sazişi» (Kənd Ətraf mühit Layihəsi), Kənd Ətraf mühit layihəsinin birgə maliyyələşdirilməsi üçün Yaponiya Qrantı üzrə Məktub-Sazişi və Azərbaycan Respublikası ilə Qlobal Ekologiya Fondunun icraçı təşkilatı kimi çıxış edən Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı arasında «Qlobal Ekoloji Fondun Trast Fondunun Qrantı üzrə Saziş» (Kənd Ətraf Mühit Layihəsi);

2. Azərbaycan Respublikası və Kreditanstalt für Wiederaufbau, Frankfurt am Main («KfW») arasında Cənubi Qafqaz üçün Ekoregional Təbiəti Mühafizə proqramı çərçivəsində «Samur-Yalama Milli Parkının yaradılması» layihəsi üzrə maliyyələşdirmə Müqaviləsini və həmin Müqaviləyə dair Xüsusi Razılaşma;

3. «Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Sənaye İnkişafı Təşkilatı (UNIDO) arasında «Davamlı Üzvi Çirkləndiricilər (DÜÇ)» haqqında Stokholm Konevensiyasının yerinə yetirilməsi üzrə ilkin fəaliyyəti asanlaşdırmaq üçün sürətləndirilmiş mümkünəşdirici tədbirlərlə əlaqədar olan xidmətlərin göstərilməsi üzrə Müqavilə.

Bundan əlavə, Kanada Beynəlxalq İnkişaf Agentliyinin dəstəyi ilə Pirallahi Metereoloji Stansiyasında 2 külək və 1 günəş qurğusu quraşdırılmış, Türkiyənin özəl şirkətləri tərəfindən respublikamızda bioqazın istehsalı ilə

əlaqədar pilot layihələr həyata keçirilmiş və artıq 3 regionda 4 ədəd bioqaz qurğuları quraşdırılmışdır.

Azərbaycan Respublikası hidrometeorologiya sahəsində Ümumdünya Meteorologiya Təşkilatı ilə əməkdaşlıq əlaqələri qurur. Regionda Türkiyə, Özbəkistan, Qazaxıstan Respublikaları ilə hidrometeorologiya sahəsində ikitərəfli qarşılıqlı əməkdaşlıq proqramları mövcuddur. Müstəqil Dövlətlər Birliyinin (MDB) Dövlətlərarası Hidrometeorologiya Şurasının (DHMS) işində Azərbaycan fəal iştirak edir.

Asiya İnkişaf Bankının krediti ilə yerinə yetirilən «Azərbaycan Respublikasında Daşqın zərərlərinin aradan qaldırılması layihəsi»ndə nəzərdə tutulmuş hidrometeorologiya komponenti də qabaqcadan xəbərdarlıq sisteminin inkişafına kömək edəcəkdir.

BMT-nin İqlim dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasını Azərbaycan Respublikası 1995-ci ildə ratifikasiya etmişdir. 1997-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Sərəncamı ilə Konvensiyadan irəli gələn öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədi ilə iqlim dəyişmələri üzrə Dövlət Komissiyası yaradılmışdır. Konvensiyanın milli əlaqələndiricisi təyin edilmiş və əlaqədar təşkilatların ekspertlərindən ibarət işçi qrupu yaradılmışdır.

Konvensiyadan irəli gələn öhdəlik və vəzifələrin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar Qlobal Ekologiya Fondu (QEF) və BMT-nin İnkişaf Proqramının maliyyə yardımı ilə «Azərbaycan Respublikasının Birinci Milli Məlumatları» hazırlanmış və konvensiyanın Katibliyinə təqdim edilmişdir.

Konvensiyanın Kioto Protokolunu Azərbaycan Respublikası 2000-ci ildə ratifikasiya etmişdir. Azərbaycan Respublikası Kioto Protokolu üzrə konkret olaraq kəmiyyət öhdəlikləri götürməmişdir və yalnız həmin Protokolun Təmiz İnkişaf Mexanizmində iştirak edir. Bu məqsədlə konkret pilot layihələrinin həyata keçirilməsi üçün Kanada, Danimarka, Fransa, Yaponiya kimi inkişaf etmiş ölkələrlə müvafiq danışıqlar aparılır. 2004-cü ildə Kioto Protokolunun həyata keçirilməsi sahəsində əməkdaşlıq haqqında Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Danimarka Krallığı Hökuməti arasında Anlaşma Memorandumu

imzalanmışdır. Fransa Hökuməti ilə karbonun udulmasına dair meşə sahələrinin genişləndirilməsi layihələrinin həyata keçirilməsi məqsədi ilə ilkin texnikiİqtisadi qiymətləndirmə hesabatı hazırlanmışdır.

Hazırda Avropa İttifaqının TACIS Proqramı çərçivəsində Cənubi Qafqaz ölkələrinə və Moldovaya texniki dəstək layihəsi və istilik effekti yaradan qazların kadastrına dair Qlobal Ekoloji Fondun yardımını ilə Azərbaycanda regional layihə həyata keçirilir.

Son dövrdə respublikamızda konvensiya üzrə milli qanunvericilik bazasının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması işlərinin davam etdirilməsi istiqamətində xeyli işlər görülmüşdür.

Həyata keçirilən layihələr sırasına isə aşağıdakıları aid etmək olar:

1. Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi ilə Kanadanın Dövlət İdarəçilik İnstitutu arasında Xəzər Hövzəsində İstilik Effekti Yaradan Qazların tullantılarının azaldılması üzrə 2002-2005-ci illər Tədris proqramı.

2. «İstilik effekti yaradan qazların inventarlaşdırılmasının keyfiyyətinin təkmilləşdirilməsi üçün potensialın yaradılması» regional layihəsinin həyata keçirilməsi sahəsində görülmə işlər haqqında.

3. «Qafqaz Ölkələri və Moldovada Qlobal İqlim Dəyişmələri üzrə Öhdəliklərin Yerinə Yetirilməsində Texniki dəstək» layihəsi.

4. «Qlobal ekoloji problemlərin həlli məqsədilə imkanların artırılması üçün milli tələbatların qiymətləndirilməsi» layihəsi.

5. BMT-nin Ətraf mühit proqramı tərəfindən maliyyələşdirilən «Milli biotəhlükəsizlik» layihəsi.

6. Kür çayı hövzəsində qəza vəziyyətinin xəbərdarlıq edilməsi üçün tədbirlərin hazırlanması və tətbiq edilməsi layihəsi.

7. Kür-Araz çayı hövzəsinin suyunun sərhədlərarası pisləşməsinin azaldılması layihəsi.

8. «Azərbaycan Respublikasında Ətraf mühitin mühafizəsi üzrə milli fəaliyyət planı və ekoloji siyasətin həyata keçirilməsinə yardım» layihəsi (TACIS).

UNEP-lə birgə (Xəzər Ekoloji Proqramı çərçivəsində).

9. «Xəzər regionunda transsərhəd kontekstdə ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi

üzrə Metodiki vəsait layihəsinin təkmilləşdirilməsi» layihəsi.

10. Milli «Nəre» balıqartırma zavodunun tikintisi layihəsi «Sahənin civə çirklənməsindən təmizlənməsi və təhlükəli tullantıların basdırılması üçün Poliqonun tikintisi» layihəsi.

11. Ekoloji idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi layihəsi.

12. Gözlənilməz Neft Yayılmaları üzrə Azərbaycan Milli Planın İnkişafına yardım layihəsi.

13. Azərbaycan Respublikasının «Davamlı üzvü çirkləndiricilər üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi» layihəsi.

14. NATO – nun dəstəyi ilə həyata keçiriləcək «Xəzər dənizi ekosisteminin çoxsahəli analizi» layihəsi.

* Konvesiyanın ali məqsədi iqlim sisteminə insanlar tərəfindən edilən və təhlükəli hesab oluna bilən bütün müdaxilələrin qarşısını almaqdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Aras O. N., Süleymanov E. (2010), “Azərbaycan iqtisadiyyatı”, Bakı: Şərq-Qərb. <http://ebooks.azlibnet.az/book-qUreBt0n.html>
2. Aras O.N., Süleymanov E., (2016) “Azərbaycan iqtisadiyyatı”
3. “Azərbaycan” portalı. www.azerbaijan.az
4. Azərbaycanın statistik göstəriciləri.
5. V.Qasımlı “İqtisadi modernizasiya” Bakı-2014
6. <http://www.economy.gov.az> / - AR İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi
7. <https://president.az/az/articles/view/62562>